

А. І. огли МАММАДОВ

СПІР ПРО ПРАВО ЦИВІЛЬНЕ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА КАТЕГОРІЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Здійснено аналіз позову, позовної форми захисту та спору про право як фундаментальних категорій цивільного процесу. Підкреслюється, що в ході розвитку держави та суспільства функції позову розширюються – він служить не тільки для захисту порушених прав, а й для попередження правопорушень або встановлення юридичних фактів.

Спір про право цивільне визнається фактором, який формує правила позовного провадження. Він визначає підстави для початку процесу (подання позову); предмет і підстави вимог, а також обсяг доказування; вид судового провадження і структуру судового розгляду, принципи позовного провадження. Акцентовується увага на тому, що позовна форма є найбільш пристосованим юридичним механізмом для вирішення правових конфліктів у демократичній державі. Відзначається нерозривний зв'язок позовного провадження з принципами диспозитивності та змагальності, де сторони самі розпоряджаються своїми правами і зобов'язані доводити обставини справи.

Ключові слова: позов, позовне провадження, спір про право цивільне, правовий конфлікт, охоронюваний законом інтерес, універсальність позову, об'єкт позовного захисту, предмет і підстава позову, диспозитивність, судовий захист.

Mammadov Anar. The dispute over civil law as a system-forming category of civil proceedings

This scientific work is devoted to the theoretical analysis of the claim, the form of legal protection, and the dispute over rights as fundamental categories of civil procedure. The author emphasizes that in the course of the development of the state and society, the functions of the claim are expanding—it serves not only to protect violated rights, but also to prevent violations or establish legal facts.

Civil law disputes are recognized as a factor that shapes the rules of litigation. They determine the grounds for initiating proceedings (filing a lawsuit); the subject matter and grounds for claims, as well as the scope of

evidence; the type of court proceedings and the structure of the trial, and the principles of litigation. The work emphasizes that the form of action is the most suitable legal mechanism for resolving legal conflicts in a democratic state. It notes the inseparable connection between litigation and the principles of disposability and adversarial proceedings, where the parties themselves dispose of their rights and are obliged to prove the circumstances of the case.

Key words: *lawsuit, litigation, civil law dispute, legal conflict, legally protected interest, universality of the lawsuit, object of litigation protection, subject matter and basis of the lawsuit, disposability, judicial protection.*

У правовій системі будь-якої демократичної держави позов посідає центральне місце серед процесуальних засобів захисту права. Ми переконані, що поглиблене вивчення позову ще триватиме, але вже на новому витку сучасних потреб держави та суспільства в доступному та ефективному правосудді, множинності форм судового захисту й необхідності більш точного пристосування судових процедур до суспільних відносин, що швидко змінюються.

Позов є універсальним засобом звернення особи до судової інстанції з метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів. Універсальність позову багато в чому пов'язана з можливістю його використання в будь-якій сфері правових відносин. Універсальна природа позову дозволяє з легкістю адаптувати позовні вимоги до особливостей конкретної сфери суспільних відносин. Незалежно від сфери застосування позов залишається ключовим механізмом взаємодії між суб'єктами права і судовою системою, що сприяє врегулюванню спорів і захисту прав і свобод громадян. В умовах судових реформ останнього часу йдеться про подальшу реалізацію концепцій цивільної, адміністративної та господарської юрисдикції, а також визначення видів правових спорів, які підлягають вирішенню в рамках зазначених сфер судової юрисдикції. Це, на нашу думку, актуалізує питання сутності об'єктів позовного захисту.

У найзагальнішому розумінні, об'єкт позовного захисту є матеріально-правовим благом, щодо якого позивач звертається за судовим захистом. З позиції цивільної процесуальної форми, об'єкт позовного захисту завжди визначається змістом вимог позивача. Тому правильне розуміння і точне визначення об'єктів позовного захисту має не стільки теоретичне, скільки практичне значен-

ня, оскільки від них залежить форма і зміст позовної заяви, обсяг доказування і результати судового розгляду.

О. В. Бринцев стверджує, що правовий спір – це конфлікт учасників, котрі прагнуть захистити свої законні права та інтереси, вважаючи їх порушеними [1, с. 9]. Н. Ю. Сакара під юридичним спором пропонує розуміти правову девіацію, що виникає внаслідок виникнення правової невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках кількох суб'єктів. Він має внутрішню форму, яка відображається у його структурі й утворений із предмета, підстави та змісту. Предметом завжди виступають суб'єктивні права, свободи чи інтереси, визнані в національному законодавстві, що знаходяться в стані правової невизначеності, подолання якої є визначальним для розуміння їхнього змісту, поновлення та реалізації. Підставами є обставини, що потягли за собою виникнення такого стану. В свою чергу, зміст спору становить когнітивна інтерпретація особою (ініціатором спору) наявності порушення, невизнання чи оспорювання її суб'єктивних прав, свобод чи інтересів протилежною стороною, що тягне за собою їх невизначеність й перешкоджає їхньому здійсненню [2, с. 67].

Д. Д. Ясинок наводить приклади тлумачення поняття «юридичний спір» у судовій практиці. Так, Дрогобицький міськрайонний суд Львівської області у рішенні від 06 квітня 2021 року дав власне тлумачення поняттю «юридичний спір». За позицією суду, це поняття має тлумачитися широко, виходячи з підходу Європейського суду з прав людини до тлумачення поняття «спір про право» (пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Логічно-граматичне тлумачення словосполучення «відсутність предмета спору» в контексті наведеної правової норми дає підстави для висновку про те, що предмет спору має бути відсутній, тобто не існувати на час пред'явлення позову, оскільки він уточнюється або визначається лише під час безпосереднього розгляду справи по суті.

Цитований дослідник відзначає, що поняття «спір про право» знайшло також своє відображення в рішеннях Європейського суду, зокрема у справі «Аллан Якобсон проти Швеції» від 25 жовтня 1989 р., «Густафсон проти Швеції» від 25 квітня 1996 р., «Фрідлендер проти Франції» від 27 червня 2000 року. В цих рішеннях Європейський суд підкреслює, що судовий розгляд справи, в якій наяв-

ний спір, завжди необхідний тоді, коли є потреба у встановленні фактичних обставин у справі і на цій підставі надання їм фахової правової оцінки. В цьому і полягає завдання суду [3, с. 126, 189].

В. І. Бобрик зазначає, що з аналізу правової літератури вбачається, що поняття «спір про право» означає наявність розбіжностей (суперечностей) між суб'єктами правовідносин з приводу їхніх взаємних прав і обов'язків, що засвідчує його широке тлумачення. У процесуальному ж аспекті спір про право визначають наявністю перешкод на шляху здійснення особою права, які можуть бути усунуті за допомогою рішення суду. Такі перешкоди бувають різноманітними, зокрема, пов'язаними з тим, що зобов'язана особа в добровільному порядку не виконує своїх обов'язків, а тому реалізація відповідного суб'єктивного права уповноваженої особи буде можливою лише в примусовому порядку або в разі отримання офіційного підтвердження судом певних юридичних фактів чи стану фізичної особи [4, с. 244].

В. В. Комаров наголошує, що в законодавстві закріплена конструкція позовного провадження як певної процедури розгляду і вирішення цивільних справ по спорах про право. Звідси позовне провадження визначається як врегульована нормами цивільного процесуального права діяльність суду із розгляду і вирішення спорів про права або охоронювані законом інтереси, що виникають із певних цивілістичних правовідносин, а знаковим для нього є спір про право як предмет судового розгляду [5, с. 44].

О. С. Ткачук розглядає спір про право як критерій, який визначає конституційні межі судової юрисдикції та дозволяє розмежувати судову та несудову юрисдикцію, а також спірні та безспірні провадження [1, с. 400].

Цитування позицій учених можна продовжувати, проте очевидно, що в основі будь-якого спору лежить конфлікт. Конфлікт є об'єктивним явищем соціального життя, навіть часом неминучим, в умовах взаємодії різних суб'єктів права, чії інтереси і потреби не завжди збігаються. Як правило, конфлікти, що лежать в основі правових спорів, мають найрізноманітніші причини. Серед них зазвичай можна виділити: суперечності в інтересах сторін. Сторони можуть мати різні цілі, які не можуть бути досягнуті одночасно; неясність норм права. Конфлікт може виникнути через різне тлумачення правових норм; помилки або зловживання однієї зі

сторін; порушення зобов'язань, невиконання умов договору або свідоме спотворення фактів; емоційні чинники. У деяких випадках конфлікт може бути зумовлений особистою неприязню або суб'єктивним ставленням сторін одна до одної, що особливо часто проявляється в сімейних або трудових спорах тощо.

В юридичній сфері конфлікт виступає не просто зіткненням інтересів, а стає юридично значущою подією, що дістає своє вираження через спір про право. Вважаємо, що саме розгляд конфлікту як основи правового спору має ключове значення для розуміння природи і структури судового розгляду, а також для підвищення ефективності судового правозастосування. Таким чином, правовий конфлікт варто розглядати як зіткнення протилежних інтересів, поглядів чи вимог сторін, спричинене суперечністю щодо їхніх прав та обов'язків. Це зіткнення має юридичний характер у тому випадку, якщо зачіпає права, обов'язки або охоронювані законом інтереси сторін.

При цьому, інтерпретуючи конфлікт як основу правового спору, варто акцентувати увагу на його юридичній природі – конфлікт стає предметом судового розгляду тільки тоді, коли він зачіпає норми права та їх застосування. Крім того, важливо враховувати й інтереси сторін, точніше кажучи, конфлікт передбачає наявність протилежних інтересів в учасників цивільно-правових відносин (ці інтереси, через специфіку цивільного права, можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними), а також динаміку конфлікту. Конфлікт сам по собі навряд чи можна визнати статичним явищем: він розвивається, еволюціонує від стадії появи розбіжностей до відкритої суперечки, яку можна вирішити тільки за допомогою юридичних механізмів.

У цьому сенсі спір про право є однією з юридичних форм прояву конфлікту, що зачіпає: факт наявності суб'єктивного права – одна сторона стверджує про його наявність, інша заперечує це; обсяг або зміст суб'єктивного права – розбіжності можуть стосуватися того, якою мірою особа вправі реалізовувати своє право; факт порушення права – одна сторона вказує на порушення, а інша заперечує або виправдовує свої дії. Отже, сутність спору про право полягає в розбіжностях між сторонами, які зачіпають матеріально-правові відносини та потребують їхнього врегулювання за допомогою суду, тобто спір про право включає як правові, так і фактичні аспекти.

Хоча слід зробити застереження, що не будь-який конфлікт стає спором, а тільки той, який набуває юридичного значення, тобто конфлікт виступає як ширше поняття, що включає будь-які зіткнення інтересів. Спір про право – це вже конкретна форма конфлікту, що підлягає вирішенню в юрисдикційному порядку. Незважаючи на існування конфліктів як неминучої складової сучасної правової реальності, що відображає зіткнення інтересів і потреб суб'єктів права, варто визнати, що вони відіграють і позитивну роль у правовій системі. Аналізуючи природу конфлікту, його причини та механізм вирішення, ми можемо точніше виявляти соціальні та економічні фактори, що впливають на судове правозастосування та вдосконалювати матеріальне законодавство, процедури здійснення судового захисту.

Спір про право цивільне в контексті цивільного судочинства є конфліктом між суб'єктами цивільного обороту, який виникає з приводу порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивних цивільних прав і законних інтересів сторін і потребує вирішення судом. Спір про право цивільне є невід'ємним елементом системи цивільного процесу, оскільки саме він ініціює механізми судового захисту та створює необхідні умови для функціонування позовного провадження. Звертаючись до теоретичного осмислення категорії спору про право цивільне, вважаємо, що важливо зупинитися на деяких ключових дискусійних питаннях, пов'язаних з його поняттям і змістом.

Перше – це визначення предмета спору про право цивільне. У найзагальнішому вигляді предмет спору можна уявити як правову категорію, що визначає основний зміст конфлікту, який підлягає вирішенню в судовому порядку. Ця правова категорія, відображаючи сутність розбіжностей між сторонами, формує першооснову для встановлення всіх фактичних обставин спірної справи, правильного застосування норм матеріального права та ухвалення судового рішення.

Зазвичай у теорії цивільного процесуального права прийнято виокремлювати широкий і вузький підходи щодо визначення предмета спору про право цивільне. Вузький підхід традиційно зводить спір про право виключно до матеріально-правового конфлікту, який передбачає розбіжності з приводу суб'єктивного права, зокрема права власності, зобов'язального права тощо, тобто спір

про право, з огляду на цю позицію, має стосуватися тільки матеріально-правових відносин. У випадку, що розглядається, спори, які стосуються встановлення юридичних фактів, що передують праву, не розглядаються як спори про право.

Широкий підхід, навпаки, передбачає включення в поняття спору про право цивільне будь-яких розбіжностей, які можуть потенційно впливати на суб'єктивне право. У такому контексті встановлення юридично значущих фактів також розглядається як частина спору про право, оскільки такі факти є підставою для виникнення або припинення прав.

На нашу думку, широкий підхід більш повно відображає реальну структуру спору про право цивільне, хоча певною мірою він ускладнює здійснення правосуддя у цивільних справах, оскільки розширює межі судового розгляду та коло необхідних судових доказів.

У продовження цих тез звернемося до ще одного спірного аспекту проблематики, що розглядається, а саме: інтерпретації спору про право і спору про інтерес. Уже стало хрестоматійним положення про те, що спір про право стосується конкретного суб'єктивного права, а також можливих розбіжностей щодо фактичних обставин цивільної справи. Спір про право завжди передбачає наявність правової підстави для пред'явлення вимог.

Вважаємо важливим сформулювати основні ознаки спору про право цивільне. Найочевиднішою ознакою цивільного спору є наявність протилежних позицій сторін з будь-якого юридичного питання. Розбіжності можуть стосуватися як матеріальних, так і процесуальних аспектів справи. Наприклад, позивач може заявити, що його право власності було порушене, тоді як відповідач стверджує, що такого права не існує. Ця відмінність позицій є першоосновою для виникнення судового розгляду.

Наступною ознакою цивільно-правового спору є юридична значимість конфлікту. Спір про право є юридично значущим, якщо він зачіпає захист прав, свобод чи законних інтересів громадян або юридичних осіб.

Ще однією ознакою спору про право цивільне можна вважати не врегульованість розбіжностей. Цивільно-правовий спір виникає тоді, коли сторони не можуть вирішити свої розбіжності мирним шляхом, в тому числі використовуючи альтернативні способи вирі-

шення спорів, зокрема медіацію. Відсутність можливості врегулювання конфлікту без участі суду є істотною умовою для початку ініціації позовного провадження. Сутність цивільного судочинства полягає в тому, що спір потребує втручання незалежного, неупередженого органу, який встановить правомірність вимог сторін. Суд у цьому випадку відіграє ключову роль у вирішенні конфлікту і захисті порушених прав.

Сформульовані ознаки є підґрунтям для постановки питання щодо спору про право цивільне як системоутворюючого чинника формування правил позовного провадження. У зв'язку з цим необхідно зазначити таке.

По-перше, роль спору в порушенні цивільного судочинства. Спір про право є юридичною підставою для початку цивільного судочинства. Процес починається з подання позову. Позовна заява стає інструментом для ініціювання розгляду цивільної справи в суді, при цьому зміст і форма позову безпосередньо залежать від сутності спору між сторонами. Процес порушення справи починається саме з кваліфікації спору, оскільки без наявного конфлікту інтересів суд не може втручатися у відносини сторін. Це підтверджується принципом диспозитивності цивільного процесу, згідно з яким суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до вимог закону, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи.

Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених ЦПК України. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених законом.

Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Таке право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності.

Суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє (ст. 13 ЦПК України).

По-друге, системоутворююча функція спору в позовному провадженні. Спір про право цивільне, як основа позовного провадження, впливає на організацію всього судового розгляду. Він визначає рамки судового процесу, виокремлюючи ключові елементи і питання, що підлягають вирішенню: предмет і підстави позову, належні та допустимі докази і спосіб їх оцінки судом, норми права, які суд має застосувати. Ба більше, спір формує не лише правові позиції сторін, а й процесуальні дії, які спрямовані на вирішення правового конфлікту. Тобто судовий процес, у підсумку, стає інструментом для врегулювання правових розбіжностей сторін, а спір про право цивільне фокусує процес на вирішенні матеріально-правового конфлікту.

По-третє, структурна роль спору про право в позовному провадженні. Структурний вплив спору на позовне провадження проявляється в його формуванні як двостороннього процесу, що включає активність обох сторін – позивача і відповідача. У межах цього конфлікту сторони заявляють свої вимоги, подають докази, спростовують доводи протилежної сторони та формують юридичні позиції, які далі оцінюються судом.

По-четверте, спір про право є фактором, який визначає вид цивільного судочинства, іншими словами, цивільно-правовий спір впливає не тільки на порушення позовного провадження, а й на визначення судових процедур, за якими цивільну справу буде розглянуто.

І останнє. Спір про право цивільне впливає на класифікацію позову залежно від того, які вимоги пред'являються до відповідача. Позов, як відомо, може бути про присудження або визнання. У науці цивільного процесуального права виокремлюють і так звані перетворювальні позови. З огляду на те, який вид позову подано, визначаються процесуальні дії, що будуть необхідні для доказування або спростування заявлених вимог. По суті, види позовів відображають різноманіття спорів про право, які можуть потенційно виникати в цивільному обороті.

Висновки. Категорія «спір про право цивільне» має фундаментальне значення для теорії та практики функціонування позовного провадження з огляду на створення належних процесуальних механізмів забезпечення права на судовий захист, зокрема підстав ініціації цивільного судочинства, його змісту, структури та мети судового розгляду.

1. Бринцев О. В. Сутність правових спорів у сфері підприємництва та способи їх вирішення: дис. ... канд. юрид. н. Харків, 2001. 228 с. 2. Сакара Н. Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Сер. Право. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 63-68. 3. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України: дис. ... докт. філософії. Суми, 2023. 241 с. 4. Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. н. Київ, 2021. 547 с. 5. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України: монографія. Харків: Право, 2012. 624 с. 6. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Право, 2016. 600 с.

References

1. Bryntsev O. V. Sutnist pravovykh sporiv u sferi pidpriemnystva ta sposoby yikh vyrishennia: dys. ... kand. yuryd. n. Kharkiv, 2001. 228 s. 2. Sakara N. Yu. Zmist ta pravova pryroda yurydychnoho sporu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Ser. PRAVO. 2017. Vyp. 46. T. 1. S. 63-68. 3. Yasynok D. M. Sudova pravotvorchist ta yii mezhi v tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy: dys. ... dokt. filosofii. Sumy, 2023. 241 s. 4. Bobryk V. I. Dyferentsiatsiia tsyvilnoho sudochynstva: dys. ... dokt. yuryd. n. Kyiv, 2021. 547 s. 5. Komarov V. V. Tsyvilne protsesualne zakonodavstvo u dynamitsi rozvytku ta praktytsi Verkhovnoho Sudu Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2012. 624 s. 6. Tkachuk O. S. Problemy realizatsii sudovoi vlady u tsyvilnomu sudochynstvi. Kharkiv: Pravo, 2016. 600 s.

Mammadov Anar. The dispute over civil law as a system-forming category of civil proceedings

This scientific work is devoted to the theoretical analysis of lawsuits, forms of legal protection, and legal disputes as fundamental categories of civil procedure.

A claim is considered as the central means of protecting rights in any area of legal relations, from civil and family to labor and administrative. The author emphasizes that in the course of the development of the state and society, the functions of a claim are expanding: it serves not only to protect violated rights, but also to prevent violations or establish legal facts. A significant part of the study is devoted to understanding the concept of a “legal dispute.” The author distinguishes between the concepts of ‘conflict’ and “legal dispute,” pointing out that a conflict becomes the subject of judicial review only when it affects the norms of law and requires the intervention of an independent body—the court.

The work analyzes the difference between the protection of subjective civil rights and interests protected by law. It emphasizes that an interest can be an independent object of judicial protection, even if it goes beyond the scope of a specific subjective civil right, as confirmed by the practice of the Constitutional Court of Ukraine and the ECHR.

A civil law dispute is recognized as a factor that shapes the rules of civil procedure. It determines the grounds for initiating proceedings (filing a lawsuit); the subject matter and grounds for claims, as well as the scope of evidence; the type of court proceedings and the structure of the trial, and the principles of civil procedure.

The paper emphasizes that the form of action is the most suitable legal mechanism for resolving legal conflicts in a democratic state. It notes the inextricable link between litigation and the principles of disposability and adversarial proceedings, where the parties themselves dispose of their rights and are obliged to prove the circumstances of the case.

Key words: lawsuit, litigation, civil law dispute, legal conflict, legally protected interest, universality of the lawsuit, object of litigation protection, subject matter and basis of the lawsuit, disposability, judicial protection.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 05.04.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.04.2026 р.

Дата публікації: 28.04.2026 р.